

Pomen socialnega kapitala na področju znanstveno-raziskovalne dejavnosti

Matevž Tomšič

1. Uvod

V zadnjih letih je malokateri stvari namenjeno toliko govora kot znanju. Pojmi, kot so 'družba znanja', 'informacijska družba' itd., postajajo tako rekoč že parole, saj se jih izreka ne samo v znanstvenih krogih, ampak tudi na raznih političnih, ekonomskih in ostalih javnih forumih. Pri tem se smatra znanje in vse, kar je z njim povezano, za tisti dejavnik, ki je najpomembnejši za družbeni razvoj in blaginjo ljudi. Tako je tudi ena glavnih točk znamenite Lizbonske strategije prav znanje, njegovo povezovanje in prenos, ki naj bi Evropski uniji omogočilo postati najbolj konkurenčna regija sveta. V tem smislu igra tudi znanost kot institucionaliziran sistem produkcije znanja vedno pomembnejšo vlogo – seveda v povezavi s drugimi sistemi, predvsem ekonomijo. To je dejavnost, ki je po naravi stvari povezana s ustvarjanjem in širjenjem novih znanj, veščin in inovacij. Do novih znanj, predvsem takšnih, ki bodo imela neko širšo družbeno relevanco, pa je mogoče priti le ob sodelovanju znanstvenikov in raziskovalcev različnih disciplinarnih profilov, ki prihajajo iz različnih institucionalnih okolij, zato je potrebna sposobnost usmerjanja in koordinacije tako na medosebnem kot medinstitucionalnem nivoju.

Prav s tem, se pravi z različnimi vidiki sodelovanja in povezovanja na znanstvenem področju, se ukvarja pričujoči prispevek. Gre za to, kar zajema koncept socialnega kapitala, ki ga lahko razumemo kot sposobnost družbene (samo)organizacije in sodelovanja med različnimi akterji. Pri tem izpostavlja tiste dejavnike, ki predstavljajo bodisi spodbudo bodisi oviro pri oblikovanju ustrezne zaloge socialnega kapitala na področju znanstveno-raziskovalnega dela.

2. Socialni kapital kot razvojni dejavnik

Vprašanje družbenega razvoja in vloge politike pri generiranju za to potrebnih potencialov in aktivnosti je povezano z obstojem socialnega kapitala. Gre za koncept, ki v zadnjih letih postaja predmet vedno intenzivnejšega zanimanja sociologov, politologov in ekonomistov. Pri tem imamo opraviti z različnimi pojmovanji in iz njih izhajajočimi definicijami socialnega kapitala. Govorimo lahko o treh skupinah definicij: socialni kapital kot sposobnost za skupno delovanje, kot zaupanje med ljudmi in kot gostota omrežij. Vendar je treba povedati, da so te definicije med seboj tesno povezane. (Zelo verjetno je, da ljudje, ki si zaupajo, oblikujejo omrežja in sodelujejo pri delu.) (Paldam in Svendsen 2000; Hjøllund et al. 2001). Tako nekateri pojmujejo socialni kapital predvsem kot fenomen na individualni ravni, kot sposobnost posameznikov, da si prek mobilizacije kontaktov, ki jih imajo skozi članstvo v različnih socialnih strukturah in omrežjih, izboljšajo položaj v družbi (Bourdieu 1985; Portes 1998). Vendar nas na tem mestu zanima socialni kapital bolj v smislu sposobnosti družbene (samo)organizacije in sodelovanja, od česar ima koristi širša skupnost, institucija ali družba v celoti(1). Kot pravi Robert Putnam, gre za »tiste značilnosti družbenih organizacij, kot so zaupanje, norme in omrežja, ki prispevajo k večji družbeni učinkovitosti s spodbujanjem koordiniranega delovanja« (Putnam 1993, 167).

V tem smislu predstavlja socialni kapital pomemben dejavnik družbenega (tudi ekonomskega) razvoja. Tako Whiteley ugotavlja, da so ekonomske performance tesno povezane s stopnjo socialnega kapitala (Whiteley 2000). S tem, ko omogoča oz. bistveno olajšuje usklajevanje aktivnosti različnih funkcionalnih področij, pomembno prispeva k sinergiji na ekonomskem in ostalih področjih. Prvič, pospešuje pretok in izmenjavo informacij, ki so v sodobni družbi osnova za ustrezno odzivanje na impulze iz okolje, predvsem v smislu oblikovanja učinkovitih strategij in politik. Drugič, zmanjšuje transakcijske stroške, saj je ob medsebojnem zaupanju in pripravljenosti na sodelovanje potrebnih manj resursov za opravljanje nadzora (tako v smislu prevencije kot v smislu sankcij)(2) in za spodbude k opravljanju skupnih zadev.

Vendar je potrebno opozoriti, da ima lahko socialni kapital oz. nekatere njegove oblike tudi negativne posledice za razvoj družbe (Collier 1998; Krishna in Shrader 1999; Newton 1999). Tako lahko določeni posamezniki in skupine svoje organizacijske potenciale, temelječe na visoki stopnji medsebojnega zaupanja in gosto razpredenih omrežjih, uporabljajo v partikularne in s stališča 'občega dobrega' (se pravi konsenzualno sprejetih družbenih norm in ciljev) nelegitimne namene. Primer tega so posamezne skupine in združbe, organizirane na klanovski način (npr. mafija), ki svojim članom zagotavljajo različne vrste ugodnosti, vendar praviloma na škodo nečlanov in skupnosti kot celote.

Zaloga socialnega kapitala v družbi in način, na katerega se le-ta uporablja, je tako v veliki meri odvisna od institucionalnega okvira. Značilnosti politike, kot so učinkovitost institucij, delovanje pravne države in demokratičnost politike vplivajo na razvitost socialnega kapitala. To se nanaša predvsem na obstoj učinkovitih institucij pravne države in delujočih mehanizmov kontrole oblastnih organov oz. vseh institucij, ki lahko zlorabijo moč in vire, s katerimi razpolagajo. Poleg tega prispeva politika h krepitvi in izkoriščenosti socialnega kapitala tudi prek svojega razvojnega oz. strateškega delovanja. Na eni strani z izvajanjem določenih politik vpliva na vzpostavljanje ugodnejših pogojev za razvoj socialnega kapitala. Primer tega je izobraževalna politika, usmerjena v zviševanje izobrazbene ravni prebivalstva, ki pozitivno vpliva na nagnjenost ljudi k sodelovanju. Obenem gre tudi za delovanje na mezo-nivoju prek t.i. omenjenih intermediarnih pogajalskih sistemov, kjer država skupaj z relevantnimi organizacijami in skupinami z različnih področij (kot so eksperti iz raziskovalno-razvojnih institucij in univerz, predstavniki poslovnega sektorja in sindikatov, regij, nevladnih organizacij) na partnerski način sodeluje pri načrtovanju in udejanjanju razvoja na posameznih področjih.

3. Razvojne funkcije socialnega kapitala

Ko govorimo o razvojni vlogi socialnega kapitala, se to nanaša na razumevanje le-tega kot makro-fenomena, kot tistega neotipljivega resursa, ki 'naredi razliko' v smislu zagotavljanja uspešnega razvoja družbe, predvsem njene sposobnosti izvedbe tj. razvojnega preboja, kar pomeni njeno vključitev v krog družb 'razvojnega jedra', se pravi tistih, ki tvorijo gonilno silo inovacij na ekonomskem, političnem, socialnem, tehnološkem in organizacijskem področju. Pri tem velja izpostaviti štiri najpomembnejše razvojne funkcije socialnega kapitala (Adam et al., 2001; Adam in Rončević 2003):

- Socialni kapital kot katalizator širjenja človeškega in intelektualnega kapitala. Znanje samo po sebi ne zadostuje za uspešen razvoj (brez socialnega kapitala je to 'mrtev kapital'), ampak je potrebna diseminacija znanja in inovacij, da pa je možna le preko omrežij, ki se vzdržujejo na podlagi recipročnosti in zaupanja.

- Socialni kapital kot osnova za višje nivoje sinergije in koordinacije. Sinergija je povezana s komplementarnostjo in vgnezenostjo (embededness).(3) Tudi nekatere raziskave Svetovne banke izpostavljajo potrebo po povezovanju različnih deležnikov pri oblikovanju javno-zasebnega partnerstva. Gre za sposobnost kompleksnejših oblik strateškega upravljanja, v smislu tistega, kar imenuje Willke s pojmom 'kontekstualno usmerjanje', se pravi usmerjanje na podlagi nehierarhičnih principov družbene organizacije (Willke 1995).
- Socialni kapital kot 'mazivo' omrežnih (projektnih) organizacij. Gre za poseben tip organizacij, ki ne bazira na močnih hierarhičnih razmerjih, zato sta za njihovo usmerjanje potrebna koordinacija in sposobnost empatije.
- Socialni kapital kot pospeševalec intermediarnih institucij. Ta vidik zadeva odnose in omrežja znotraj civilne sfere. Gre za posredovanje med posamezniki in veliki sistemi, denimo v smislu tega, kar Berger in Luckmann označujeta za 'produkcijo smisla' (Berger in Luckmann 1999).

Omenjene funkcije socialnega kapitala je vsaj v določenem aspektu mogoče aplicirati na področje znanstveno-raziskovalne dejavnosti, kot bomo podrobneje prikazali v naslednjem poglavju.

4. Socialni kapital kot dejavnik spodbujanja aktivnosti na znanstveno- raziskovalnem področju

Ključna funkcija znanstveno raziskovalne sfere je ustvarjanje novega znanja in vedenja o naravi, človeku in svetu, kar je podlaga za uvajanje inovacij na različnih področjih. V sodobnem času je za snovanje znanstveno-tehnološkega razvoja potrebno kompleksno znanje, do katerega je mogoče priti ob povezovanju znanstvenikov in raziskovalcev iz različnih institucionalnih okolij in disciplinarnih področij. Gre za uveljavljanje principov inter- in transdisciplinarnosti, se pravi medsebojno oplajanje komplementarnih spoznanj različnih disciplinarnih izvorov, ki ga ni mogoče doseči brez intenzivnega sodelovanja med nosilci teh znanj.

Vendar v razvojnem smislu sama produkcija le-tega ni dovolj. Potreben je namreč transfer znanja med njegovimi viri in uporabnik, tj. tistimi, ki ta spoznanja aplicirajo v kontekstu delovanja različnih družbenih podsistemov (gospodarstvo, državna uprava, civilna sfera itd.). Pri tem so pomembni mehanizmi za posredovanje znanja med raziskovalno sfero in industrijo, kot so razni tehnološki parki, agencije specializirane za transfer tehnologije, 'think-tanki' itd (Adam et al. 2001). Pri tem ne gre le za pasivni prenos znanja in difuzijo inovacij, temveč za oblikovanje novih žarišč ustvarjanja novega znanja na podlagi rekombinacije in rekonfiguracije kompetence, da bi na ta način zadovoljili sofisticirane uporabnikove potrebe (Gibbons et al. 1994). Da le-ti lahko ustrezno delujejo, je potrebno sodelovanje med različnimi deležniki: na eni strani tistimi, ki sodelujejo v procesu ustvarjanja znanja, se pravi znanstveniki, raziskovalci, inovatorji itd., na drugi strani pa tistimi, ki upravljajo z organizacijami (podjetji, državnimi/javnimi ustanovami, civilnodružbenimi asociacijami), ki bi lahko to znanje in inovacije uporabili za povečanje njihove učinkovitosti in s tem izboljšanje performanc. Za to pa je potrebno medsebojno poznavanje, razumevanje in zaupanje; se pravi elementi, ki so podlaga za vzpostavitev ustrezne zaloge socialnega kapitala. Na ta način pridemo do boljšega razumevanja tako same narave znanstveno-raziskovalnega dela kot tudi potreb okolja, kar je osnova za to, da lahko znanost v čim bolj optimalni meri izkoristi svoje razvojne potencialne.

Pri povezovanju na področju znanosti gre torej za 1) znotraj-znanstveno sodelovanje, tj. sodelovanje med različnimi znanstvenimi akterji, in za 2) sodelovanje med znanstvenimi akterji in akterji iz okolja znanstvenega podsistema, tj. tistimi, ki so uporabniki znanstvenih spoznanj in inovacij. Na ta način lahko pridemo do sinergetskih učinkov v smislu optimalnih razvojnih rešitev. Za ustanove, v okviru katerih potekajo znanstveno-raziskovalne aktivnosti, ni primerna neka hierarhična oblika organiziranosti, ki bi temeljila na fiksnih razmerjih subordinacije in delitve pristojnosti, ampak je ustrežnejši zgoraj omenjeni mrežni tip organizacije, kjer sicer obstajajo minimalna pravila in delitev pristojnosti, vendar pa je njegovo bistvo v fleksibilnosti, odprtosti in prilagodljivosti konkretnim izzivom. Ta tip organizacije pa je mogoče aplicirati tudi na sodelovanje med različnimi deležniki na področju znanosti, se pravi ustvarjalci in uporabniki znanja. Kakor ni primerno, če sistem ustvarjanja znanja temelji na dirigističnih principih, značilnih za centralizirane (npr. centralno-planske) sisteme, tudi ni najbolje, če je prepuščen povsem spontani tržni regulaciji, saj na ta način kaj lahko pride do zanemarjanja tistih vidikov uporabe znanja, ki niso 'tržno zanimivi'. Gre torej za različne oblike sodelovanja med javnimi in zasebnimi, znanstvenimi in drugimi institucijami in akterji, ki delujejo na podlagi prej omenjenega Willkejevega kontekstualnega usmerjanja, za kar pa je potrebna velika sposobnost usklajevanja in koordinacije aktivnosti. To pa ni možno brez ustrezne zaloge socialnega kapitala.

Za obstoj in razvoj socialnega kapitala, ki je generator sodelovanja na različnih področjih, so potrebni določeni družbeni pogoji. Med dejavniki, ki spodbujajo sodelovanje na področju znanstveno-raziskovalne dejavnosti, igrajo posebej pomembno vlogo naslednji:

- svoboda raziskovanja (v smislu odsotnosti omejevanja raziskovalcev pri njihovem delu s strani političnih, kapitalskih ali ideoloških centrov moči);
- meritokratski kriteriji znanstvene promocije (jasni in nepristranski kriteriji pri ocenjevanju znanstveno-raziskovalne uspešnosti, odsotnost klientelističnih praks pri dodeljevanju sredstev za raziskovanje in selekciji ljudi na vodstvene položaje);
- konkurenca (ki omogoča raziskovalcem, da izbirajo med različnimi institucionalnimi okolji, hkrati pa preprečuje vzpostavljanje monopolov, ki vodijo v inercijo in neodzivnost za potrebe okolja);
- zaupanje in pripravljenost na dialog v znanstveni skupnosti (gre za pripravljenost ljudi, ki delujejo na tem področju, na medsebojno sodelovanje in komunikacijo ne glede na paradigmatične, nazorske, generacijske in druge razlike).

Gre torej za sklop dejavnikov, ki se zajemajo tako sistemske karakteristike določenega okolja kot tudi individualna razmerja med posameznimi nosilci znanstveno-raziskovalnega procesa. Znanost je namreč eden od najbolj kompleksnih družbenih podsistemov, zato je njegovo uspešno delovanje pomembno sovpadanje različnih momentov.

5. Sklep

Za uspešno znanstveno delovanje je potrebno okolje, ki spodbuja individualno kreativnost in tekmovalnost, a hkrati ob tem tudi timsko delo in sodelovanje med posameznimi akterji. Ali če stvari obrnemo: okolja, v katerim imamo opraviti ne samo s pomanjkanjem resursov, potrebnih za nemoteno raziskovalno delo, ampak tudi z obstojem institucionalnih monopolov, ki onemogočajo vstop novih akterjev na znanstveno področje, kjer kot kriterij za ocenjevanje uspešnosti namesto konkretnih dosežkov veljajo interesne, politične, ideološke ali osebne lojalnosti, tam so možnosti za ustvarjanje relevantnega znanja, predvsem pa njegovega prenosa na relevantna področja, dokaj skromne. Takšne razmere so tudi zelo neugodne za

vzpostavitev ustrezne zaloge socialnega kapitala kot pogoja za sodelovanja med različnimi deležniki na tem strateško ključnem področju.

Literatura

- Adam, F., Makarovič, M., Rončević, B. in Tomšič, M. 2001. Socio-kulturni dejavniki razvojne uspešnosti. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Adam, F. in Rončević, B. 2003. Socialni kapital: opredelitve in raziskovalne strategije. V Socialni kapital v Sloveniji. M. Makarovič, ur., 5-32. Ljubljana: Založba Sophia.
- Berger, Peter in Luckmann, T. 1999. Modernost, pluralizem in kriza smisla. Ljubljana: Nova revija.
- Bourdieu, P. 1985. The Forms of Capital. V Handbook of Theory and Research for The Sociology of Education, ur. J.H Richardson, 241-258. New York: Greenwood.
- Collier, P. 1998. Social Capital and Poverty. Social Capital Initiative Working Papers No. 4., World Bank, 1-28.
- Evans, P. 1996. Government Action, Social Capital and Development: Reviewing the Evidence on Synergy. World Development, 24 (6), 1119-1132.
- Gibbons, M. Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzmann, S., Scott, P. in Trow, M. 1994. The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies. London: Thousand Oaks.
- Hjøllund, L., Paldam, M. in Svendsen, G.T. 2001. Social Capital in Russia and Denmark. Referat, predstavljen na 5. konferenci 'Institutions in Transition', 13.-14-julij 2001, Otočec, Slovenija.
- Newton, K. 1999. Social capital and democracy in modern Europe. V Social capital and European democracy, J. van Deth, M. Maraffi, K. Newton in P. Whiteley, ur., 3-24. London, New York: Routledge.
- Paldam, M. in Svendsen, G. T. 2000. Missing social capital and the transition in Eastern Europe. Journal for Institutional Innovation, Development and Transition, 1-16.
- Portes, A. 1998. Social capital: Its Origin and Applications in Modern Sociology. Annual Review of Sociology, 24, 1-24.
- Putnam, R. 1993. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. 2000. Bowling Alone. New York: Simon and Schuster.
- Whiteley, P. 2000. Economic Growth and Social Capital. Political Studies, 48, 443-466.
- Willke, H. 1993. Sistemska teorija razvitih družb. Ljubljana: FDV;

---

(1) Gre za usmeritev, kot jo je denimo v svojih delih načrtal Putnam (1993, 2000).

(2) Tako denimo pri sklepanju različnih pogodb (npr. poslovnih) ni potrebno vlagati sredstev v preverjanje potencialnih pogodbenih partnerjev, manjša pa so tudi sredstva, namenjena uveljavljanju sprejetih pogojev in sankcioniranju njihovih kršitev.

(3) Pri tem Evans razlikuje med dvema načinoma za doseganje sinergije (Evans 1996). Prvi je komplementarnost (so)delovanja, kjer obstaja med javnimi in zasebnimi akterji delitev dela, tako da opravljajo različne, a nujno potrebne aktivnosti, ki skupaj prispevajo boljše rezultate (vsak opravlja tisto, kar najboljše zmore, npr. država zagotavlja varnost, ki je pogoj, da

zasebni akterji nemoteno proizvajajo dobrine), drugi pa 'vgnezdenost' (embeddedness), kjer gre za preseganje meja med javno in zasebno sfero, kar predpostavlja predvsem aktivnejši angažma prvih (denimo aktivna pomoč javnih akterjev pri premagovanju revščine v določeni skupnosti, ki pomeni več kot le izvajanje uradno določenih pristojnosti, »v zameno« pa si pridobijo zaupanje ljudi, ki je nujno za uspešno izvajanje javnih politik).

O avtorju

Dr. Matevž Tomšič je izredni profesor, sociolog in publicist. Znanstveno in raziskovalno se ukvarja s preučevanjem demokratizacije in družbenega razvoja, pri čemer ga zanima tudi problematika kulturne sfere, predvsem vloga intelektualcev in kulturne elite v politiki in javnosti. Doktoriral je leta 2002 na Fakulteti za družbene vede, kjer je do leta 2008 predaval na Oddelku za kulturologijo. V začetku tega leta se je zaposlil na Fakulteti za Uporabne družbene študije v Novi Gorici, kjer trenutno opravlja funkcijo dekana. E-pošta: matevz.tomsic@fuds.si